

Hadislerde Câhiliyyeye Rücû Meselesi

Fahri HOŞAB*

Özet

"Câhiliyye" tabiri, Arapların İslâm'dan önceki inanç, anlayış, tavır, davranış ve muamelelerini ifade eder. Câhiliyye devrine sapmalar, vahşet ve zulüm hâkim olmuştur. Hz. Peygamber (sav) hadislerinde, Müslümanların Câhiliyye anlayışına veya hayat tarzına dönme ihtimali ve temayülünü bir mesele olarak görmüş ve halline yönelik birtakım tedbirler almıştır. Ancak Câhiliyye'ye rücû hareketleri daha O hayattayken baş göstermiş ve bertaraf edilmiştir. Tarihî seyirde câhilî anlayış ve hayat tarzları yer yer devam edegelmiştir. İçinde bulunduğumuz post-modern çağ içinde yaşayan bir Câhiliyyeden bahsetmek mümkündür.

Anahtar kelimeler: Hadis, Câhiliyye, İrtica, İslam, İnanç.

The Return To Jahiliya in Hadiths

Abstract

The phrase "Jahiliya" refers to the beliefs, attitudes, attitudes, behaviors and treatments of the Arabs before Islam. Misguide, brutality and tyranny have inflicted the jahiliya period. In the Prophet Muhammad hadiths, He regarded the possibility and inclination of the Muslims to return to the understanding of the jahiliya or the way of life as an issue and took some precaution to solve them. However, the movements to the jahiliya have appeared and deactivated when he was alive. In the historical flow, jahiliya understanding and lifestyles have continued somewhere. It is possible to talk about the jahiliya that continues to exist in the post-modern era that we are in.

Keywords: Hadith, Jahiliya, Reaction, Islam, Belief.

Giriş

"Câhiliyye" ıstılahı, "cehl" masdarından türemiştir; zıddı "ilim" dir.¹ "Cehl" kelimesinin asıl mânâsı "kişinin bilgisiz olması"dır. Bunun yanı sıra lügatlerde, "doğrunun tersine inanma" ve "yapılması gerekenin tersini yapma" da "cehl"

* Dr. Öğretim Üyesi, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

¹ Cevherî, İsmâ'il b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğati ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, Beyrût 1990, "chl" md., IV, 1663-1664; *Tâcü'l-Arûs*, Kuveyt 1413/1993, "chl" md., XXVIII, 255; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Kâhire ts. "chl" md. I, 713; Fîrûzâbâdi, Mecduddin Muhammed b. Ya'kûb, *Kâmûsu'l-Muhît*, b.y.y. 1399/1979, III, 342.

masdarının mânâları olarak zikredilir.² “Cehl”, Arap şiirinde “hilm”in zıddı olarak da kullanılır.³

Kur’ân-ı Kerim’de, dört âyette “Câhiliyye” kelimesi geçmektedir. Bu âyetlerde “Câhiliyye”, İslâm öncesi devir ve bu devrin bâkiyesi mânâsında kullanılmış; “Câhiliyye zannı (düşüncesi / anlayışı / inanışı)”⁴, “Câhiliyye teberrüci (açık saçıklığı)”⁵, “Câhiliyye hamıyyeti (taassubu)”⁶, “Câhiliyye hükümü (idaresi)”⁷ mefhumları zikredilmiştir. İslâmî devirde ortaya çıkmış bir ıstılah olan “Câhiliyye”, Kur’ân ve hadîslerde Arapların İslâm’dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını İslâmî devirdekenden ayırt etmek için kullanılmıştır. Bu sebeple genellikle Araplar’ın İslâm’dan önceki devrine “Câhiliyye” veya “Câhiliyye asrı”, o devirde yaşayan şairlere de “Câhiliyye şâirleri” denilir.⁸

Eskiden beri kabul edilen bu anlayışa göre Câhiliyye, “bilgisizlik çağı” demektir. İslâmiyet ise aydınlanma ve bilgi devridir ve bu mânâda Câhiliyye çağının mukabilidir. Bunun yanında “Câhiliyye”nin kaynağı olan “cehl”i ve “Câhiliyye”yi farklı anlayan âlim ve araştırmacılar da olmuştur.⁹ İbn Hibbân (v. 354/965) “cehl”i “hilm”in zıddı olarak değerlendirmiş¹⁰; Japon araştırmacı Izutsu, “cehl”in fiilî tezahürünün “zulüm” olduğunu belirtmiş¹¹; Fârâbî (v. 339/950), zorbalığın hükümran olduğu şehirlere “el-medînetü’l-câhile” adını vermiş¹²; şarkiyatçı Goldziher, “Câhiliyye”yi “vahşet devri” olarak vasıflandırmıştır¹³.

Kur’ân-ı Kerim’de, “Câhiliyye”den bahseden âyetlerin birinde “el-Câhiliyyetu’l-ülâ (İlk Câhiliyye)” tabiri geçmektedir.¹⁴ “İlk Câhiliyye”nin hangi devirleri içine aldığı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüş; peygamberlerden Âdem-Nuh, Âdem-İbrahim, Nuh-İdris, Nuh-İbrahim, Davud-Süleyman veya Musâ-İsa (a.s) arasında geçen devirleri ihtiva ettiğine dair değişik zaman dilimleri tespit

² Râğib el-İsfehânî, Ebu’l-Kâsım Huseyn b. Muhammed, *el-Mufredât fi Çarîbi’l-Kur’ân*, b.y.y. ts., s. 133.

³ Örnekler için bkz. Zevzenî, Ebû Âbdillâh Huseyn, *Şerhu’l-Mu’allakat*, Beyrût, ts., s. 178; Toshuhiko Izutsu, *Kur’an’da Tanrı ve İnsan*, Tercüme: M. Kürşad Atalar, İstanbul, s. 303-31.

⁴ Âlu ‘İmrân 3/154.

⁵ Ahzâb 33/33.

⁶ Feth 48/26.

⁷ Mâide 5/50.

⁸ Mustafa Fayda, “Câhiliyye”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, Cilt VII, s. 17.

⁹ Fayda, “Câhiliyye”, s. 17-18.

¹⁰ İbn Hibbân, *Ravdatu’l-Ukalâ’ ve Nuzhetu’l-Fudalâ’*, Beyrût 1397/1977, s. 208.

¹¹ Geniş bilgi için bkz. Izutsu, *Kur’an’da Tanrı ve İnsan*, s. 302-317.

¹² Fârâbî, *Medînetü’l-Fâdila*, Beyrût 1986, s. 157.

¹³ Bkz. Goldziher, Ignaz, *Muslim Studies*, Trans. C. R. Barber, S. M. Stern, Chicago, Volume One, s. 201-208.

¹⁴ Ahzâb 33 / 33.

edilmiştir. Câhiliyye çağını ikiye ayıran bu anlayışı benimseyenlere göre “İkinci Câhiliyye devri” ise Hz. İsa ile Hz. Muhammed (sav) arasında geçen dönem veya İslâmîyet’in zuhurundan az önceki, yani V. yüzyıldan Hz. Peygamber’in (sav) İslâm dinini tebliğ başlamasına kadar geçen zaman dilimidir. Bu devirde yaşayan ve “Hanîfler” diye anılan tevhid ehline de müşrik Câhiliyye halkından ayırmak için “fetret ehli” denilmiştir.¹⁵

“Câhiliyye”nin tasnifini benimsemeyen bazı âlimler, “İlk Câhiliyye”nin ayrı bir devir olmadığını, İslâm dininden önceki bütün devirleri içine aldığı ileri sürmüşlerdir. Bunun yanında “İlk Câhiliyye” ile İslâm’dan önceki devirleri, “İkinci Câhiliyye” ile de İslâmî devirdeki “Câhiliyye” tezahürlerini anlamak gerektiğini ileri sürenler de olmuştur.¹⁶

Bazı ilim ve fikir adamları da “Câhiliyye devrini” yalnızca Arapların putperestliğine, kan davalarına ve diğer ahlâkî bozukluklarına inhisar ettirmenin, Câhiliyye tezahürlerini Câhiliyye’nin kendisi olarak kabul etmenin yanlış olduğunu belirtmiştir. Bu kanaat sahipleri, insanların nefsanî ve keyfi arzularına köle oldukları, ilâhî kitaba tâbi olmayı reddettikleri, zulüm, sömürü ve ırkçılık gibi yaygın kötülüklerle beslenerek ayakta duran sistem ve rejimlerin hâkim olduğu her zaman ve mekânda Câhiliyye’nin varlığını sürdürdüğünü ifade etmişlerdir.¹⁷

Hz. Peygamber (sav) hadislerinde, Cahiliyenin varlığını sürdürmesini ve Müslümanların Câhiliyye anlayışına veya hayat tarzına dönmesini / dönme ihtimali ve temayülünü bir mesele / problem olarak görmüş ve –aşağıda işleneceği üzere- bu meselenin halline yönelik birtakım telkin ve ikazlarda bulunmuş ve tedbirler almıştır.

1. Hadislerde “Câhiliyye” Mefhumu

“Câhiliyye” tabiri, Kur’ân âyetlerinde olduğu gibi, hadislerde ve rivâyet metinlerinde yer alan sahabî ravî ifadelerinde de Arapların İslâm’dan önceki sapkın inanç, anlayış, tavır, davranış ve muamelelerini ifade etmek için kullanılmıştır. Hz. Peygamber (sav) beyanlarında, İslâm’dan önceki devre dair değerlendirmelerde bulunurken “Câhiliyye” tabirini zikretmiş, sahabîler de İslâm’ı kabulden önceki hatıralarını veya hayat tarzlarını naklederken veya o zaman yaptıkları işlerin

¹⁵ Fayda, “Câhiliyye”, s. 19.

¹⁶ Fayda, “Câhiliyye”, s. 18-19.

¹⁷ Fayda, “Câhiliyye”, s. 19.

İslâm'daki hükmünü Allah'ın Resûlü'ne sorarken, ekseriyetle "Câhiliyye" kelimesini kullanmışlardır.

"Câhiliyye"ye dair hadîslerin lafızları tahlil edildiğinde, bu kelimenin bazen geniş bazen dar mânâda kullanıldığı anlaşılmaktadır. "Câhiliyye" kelimesi, hadîs metinlerinde geniş mânâda, İslâm'dan önceki devrin bütünü, dar mânâda ise İslâm öncesi devirden intikal eden İslâm'a aykırı Câhiliyye bâkiyelerini ifade için kullanılmıştır.

Hz. Peygamber (sav), Câhiliyye'yi bir bütün olarak değerlendirdiği hadîslerinde, bu devre ait her şeyi reddetmemiş; İslâm'a aykırılık teşkil etmeyen bazı anlayış, davranış ve hasletleri tasvip eden ifadeler kullanmıştır. Meselâ; Veda Hutbesinde, Câhiliyye devrindeki hac hizmetlerinden hacıların su ihtiyacını karşılama (sikâye) ve Kâ'be'nin bakımı (sidâne), O'nun tarafından yasaklanmayan, dolayısıyla tasvip gören uygulamalardan olmuştur.¹⁸ Yine bir hadîsde yer alan, "İnsanların Câhiliyye devrinde hayırlı olanları, İslâm devrinde de hayırlıdır."¹⁹ ifadesiyle ve sahabîlerinden birine, "Ey Sâib! Câhiliyye devrinde yaptığın faziletli işlere İslâm devrinde de devam et; misafiri ağırla, yetime ikram et ve komşuna iyi davran!"²⁰ hitabıyla, o devir insanından bazı fertlerin İslâm'da tasvip gören bazı faziletlere sahip olduğunu ifade etmiştir.

Câhiliyye devri bir bütün olarak ele alındığında bu devre, sapmaların, vahşetin ve zulmün hâkim olduğu görülür. Hz. Peygamber (sav) bazı hadîslerinde Câhiliyye'yi İslâm'a aykırı anlayış, inanış ve hayat tarzının hükmettiği bir devir olarak tarif ve tavsif etmiştir. O, bu hususa dair beyanlarında, insanların asaletleriyle övünmesini, soyu sebebiyle insanları aşağılamayı, yıldızlardan yağmur beklemeyi, yas tutmayı "Câhiliyye âdetleri"²¹, insanı renginden dolayı ayıplamayı "Câhiliyye ahlâkı"²², kabile tarafgirliğine çağırılmayı "Câhiliyye çılgılığı"²³, bir musibete maruz kalındığında feryat etmeyi "Câhiliyye davası (çağırışı)"²⁴ ve asabiye (ırkçılık) davası uğruna ölümü, "Câhiliyye ölümü"²⁵ olarak vasıflandırmıştır.

¹⁸ Buhâri, *Sahîhu'l-Buhâri*, İstanbul 1413/1992, Meğâzi 77, Hudûd 9.

¹⁹ Buhâri, *Enbiyâ'* 8, 14, 19, Menâkıb 1, 25, Tefsîr, Yûsuf 1.

²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Musnedu Ahmedi'bni Hanbel*, İstanbul 1413/1992, III, 425.

²¹ Müslim, *Sahîhu Muslim*, İstanbul 1413/1992, Cenâiz 9.

²² Buhâri, İmân 22.

²³ Buhâri, Menâkıb 8.

²⁴ Buhâri, Cenâiz 35, 39.

²⁵ Müslim, İmâret 53.

İslâm davetinin Mekke döneminde Habeşistan'a hicret etmek zorunda kalan Müslümanların temsilcisi olarak Necâşi ile karşılıklı konuşan Ca'fer b. Ebi Tâlib, İslâm'ı kabul etmeden önceki hâkim hayat tarzlarını "Câhiliyye" olarak vasıflandırmış ve şöyle tasvir etmişti: "Ey Melik! Biz, Câhiliyye zihniyetine sahip bir kavimdik. Putlara tapar, ölü hayvan eti yer, fuhuş yapardık. Akrabalık bağlarını gözetmez, komşularımıza kötülük ederdik. Güçlü olanlarımız zayıfları ezerdi..."²⁶

Yukarıda zikredilen örnekler, hadîs kaynaklarında yer alan rivayetlerde "Câhiliyye" tabirinin, İslâm öncesi devre ait itikat, tatbikat ve muamelatı ifade etmek için kullanıldığını göstermektedir.

2. Kur'an ve Hadislerde Câhiliyye'nin Beslenme Kaynakları ve Tezahürleri

Câhiliyye'nin, ilk insan ve ilk peygamber kabul edilen Hz. Âdem zamanında haktan ve fitrattan sapmalarla başladığı tespitini yapmak mümkündür. Birbirinden farklılık gösteren birtakım inanış ve anlayışlar ve bunlardan kaynaklanan tavır, davranış ve muameleler silsilesiyle de varlığını İslâm'ın tebliğine kadar sürdürmüştür. Câhiliyye'ye ve hüküm sürdüğü devre dair Kur'an âyetleri ve hadislerin muhtevasına bakıldığında, Câhiliyye insanının / nesillerin, farklı zaman ve coğrafyalarda, peygamberlerin İlâhî olana, hakka, ahlâka ve fıtrata davetine ekseriyetle icabet etmedikleri, edenlerinse azınlıkta kaldığı tespit edilmektedir.

İnsanlık tarihinin geniş bir kısmını içine alan Câhiliyye hayatının haktan ve fitrattan saptmaya dayalı ve zamanla kökleşmiş inanış, anlayış ve tatbikatını / beslenme kaynakları ve tezahürlerini aşağıdaki gibi tasnif etmek mümkündür:

a. Bilgisizlik-Yanlışı Bilgi

Câhiliyye hayatının tezahürlerinden birisi, bilgisizliktir. Kur'an'da, Câhiliyye insanının bilgisiz olduğu / yanlış bilgilere sahip olduğu ifade edilmektedir.²⁷ Hz. Peygamber'in (sav) tebliğ faaliyetlerini ve tebliğ ettiği vahyin muhtevasının beyanı olan hadislerini değerlendirdiğimizde, O'nun, Câhiliyye devrinden intikal eden veya Câhiliyye mensubiyetini devam ettiren muhataplarını bilgilendirmeye veya yanlış bilgilerini düzeltmeye çalıştığını tespit etmekteyiz. O,

²⁶ Müsned I, 202; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Beyrût 1420, I, 335-336.

²⁷ Bakara 2 / 170; Lukmân 31 / 20-21; Zuhruf 43 / 20; Ahkâf 46 / 22-23.

muhataplarının “bilgisizlik” meselesini bazı hadisleriyle de dile getirmiştir. Allah’ın Resûlü, bir duasında Allah’a şöyle yakarmıştır: “Allah’ım, kavmimi bağışla! Çünkü onlar bilmiyorlar.”²⁸ O’nun ashabını / Müslümanları ilim öğrenmeye teşvik eden hadisleri²⁹, aynı zamanda Câhiliyye’den intikal eden muhataplarının bilgisizlik müşkilini halletmeye yönelik beyanlarıydı.

b. Bâtıl İtikadlar

Câhiliyye insanı / nesilleri, peygamberlerin davetine icabet eden az sayıdaki mü’min topluluklar hariç, ekseriyetle, semavî / ilâhî dinin tebliğ olunan esaslarına inanmayan / bâtıl itikatlara sahip topluluklardı. Câhiliyye insanının bâtıl itikadlarının temelini Allah’a şirk koşma teşkil etmiştir. Şirk koşma şekillerinden birisi de putperestliktir. Kur’ân, ilgili âyetlerinde putperestliğin akla aykırılığını vurgulamaktadır.³⁰

Kur’ân’da putperestliğin ilk örnekleri, Hz. Nuh’un peygamber olarak gönderildiği kavminden verilmektedir.³¹ Bunun yanında, Hz. Hud’un gönderildiği Âd kavmi,³² Hz. Salih’in gönderildiği Semud kavmi,³³ Hz. İbrahim’in kavmi,³⁴ Hz. Şu’ayb’ın gönderildiği Meyden halkı³⁵ ve Hz. Musa Tûr’a çıktığında buzağı heykeline tapmaya başlayan İsrailoğulları,³⁶ putperestliğe sapan kavimlere verilen diğer örneklerdendir. Hz. İsmail’in soyundan gelen Mekkelilerde ise putperestlik, yurtlarından göç etmek durumunda kalan bazı kimselerin, gittikleri yerlere -Kâbe’yi tazim ettiklerinden- harem taşlarından götürüp bu taşların etrafında tavaf etmesiyle başlamıştır.³⁷ Kur’ân ve hadislerde, Câhiliyye devri insanların putlara kurban sundukları da anlatılmaktadır.³⁸

Câhiliyye insanında putperestlik dışında şirk koşma şekilleri de vardı. Kur’ân, Yahudilerin, peygamberlerden Hz. Üzeyr’e, Hristiyanların ise Hz. İsa’ya

²⁸ Buhâri, Enbiyâ’ 54; Müslim, Cihâd 105.

²⁹ İme teşvik eden hadislere örnek için bkz. Buhâri, ‘İlm 13, Farzu’l-Humus 7, İ’tisâm 10; Müslim, Zekât 98; Tirmizî, *Sunenu’t-Tirmizî*, İstanbul 1413/1992, ‘İlm 2, 19, Ferâiz 2; Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, İstanbul 1413/1992, Ferâiz 1; İbn Mâce, *Sunenu İbnu Mâce*, İstanbul 1413/1992, Mukaddime 8, 17, Zühd 15.

³⁰ Meselâ bkz. A’râf 7 / 191-192; Yûnus 10 / 18.

³¹ Nûh 71 / 23; Kamer 54 / 10.

³² A’râf 7 / 65, 70.

³³ A’râf 7 / 73, 76.

³⁴ Meryem 19 / 46, 48.

³⁵ Hûd 11 / 87.

³⁶ Bakara 2 / 51.

³⁷ İbn Hişâm, Sîre I, 69.

³⁸ Mâide 5 / 90; Buhâri, Zebâih 16; Menâkibu’l-Ensâr 24.

“Allah’ın oğlu” sıfatını verdiklerini;³⁹ bilginlerini, rahiplerini ve Hz. İsa’yı tanrılar edindiklerini;⁴⁰ Allah’ı, “üçün biri” olarak tanıdıklarını anlatır.⁴¹ Arapların, Allah’ın kızları olduğuna inandıkları,⁴² meleklerle cinsiyet izafe ederek onları dışı saydıkları,⁴³ cinlere inandıkları, taptıkları⁴⁴ ve sığındıkları da, Kur’ân’da anlatılan Câhiliyye inançlarındanndır.⁴⁵

Kur’ân’da, Câhiliyye insanının ahiret inancının olmadığını ifade eden âyetler de vardır. Meselâ; Âd kavminin ahiret hayatını ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiği⁴⁶; yine İslâm’ın tebliğine muhatap olan müşriklerin yeniden dirilişi inkâr ettikleri anlatılır.⁴⁷

Âyet ve hadislerde Câhiliyye insanının kâhinlerin sözlerine inanmak, hayvanların hareketlerinden uğursuzluk çıkarmak,⁴⁸ fala bakmak, inanmak⁴⁹ yıldızlardan yağmur beklemek⁵⁰ gibi bâtil inanışlarının olduğu da nakledilir.

c. Fıtrata Aykırılık

Câhiliyye hayat tarzının kaynaklarından birini de fıtrata muhalefet teşkil ediyordu. “Fıtrat” kelimesi, “yarmak; yaratmak, icat etmek” mânâlarına gelen “fatr” kökünden isim olup, “yaratılış; belli bir kabiliyet ve temayüle sahip oluş” mânâsı taşır. Varlığın ilk yaratılışı, “mutlak yokluğun yarılıp içinden varlığın çıkması” şeklinde anlaşıldığından “fıtrat” kelimesiyle ifade edilmiştir. “Fıtrat” ıstılahı insan için kullanıldığında ise, Allah’ın insan tabiatına yerleştiği Yaratan’ını tanıma meylini, ruh temizliğini ve müsbet kabiliyetleri ifade eder.⁵¹

Kur’ân’da Allah, Hz. Peygamber’e (sav), aynı zamanda O’nun şahsında mü’minlere, yüzlerini, hanif (hâlis muvahhid) olarak Din’e; Allah’ın insanları yaratmasında esas aldığı fıtrata çevirmeleri emredilir.⁵² Hadîste, “fıtrat”ın “Allah’ın

³⁹ Bakara 2 / 116; Tevbe 9 / 30.

⁴⁰ Tevbe 9 / 31.

⁴¹ Mâide 5 / 73.

⁴² Nahl 16 / 57; ez-Zuhruf 43 / 17-18.

⁴³ Zuhruf 19.

⁴⁴ Sebe’ 34 / 41.

⁴⁵ Cinn 72 / 6.

⁴⁶ Mü’minûn 23 / 35-37.

⁴⁷ Yâsîn 36 / 77.

⁴⁸ Ebû Dâvûd, Salât 171; Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, İstanbul 1413/1992, Sehv 20.

⁴⁹ Mâide 5 / 90; Ebû Dâvûd, Salât 171; Nesâî, Sehv 20.

⁵⁰ Müslim, Cenâiz 9.

⁵¹ İbn ‘Abdîberr, *et-Temhîd*, Tıtvân 1987, XVIII, s. 57-58.

⁵² Rûm 30 / 30.

dini” olduğu belirtilir.⁵³ Yine Kur’ân ve hadîslerde Allah katında hak dinin İslâm⁵⁴, İslâm’ın ise “kolaylaştırılmış hanîflik” olduğu⁵⁵, Allah’ın, kullarının hepsini hanîf olarak yarattığı⁵⁶, Hz. Peygamber’in (sav) Yahudîlik’le ve Hristiyanlık’la değil, kolaylaştırılmış Hanîflik’le gönderildiği⁵⁷ ve İslâm’dan başka bir din arayanın tâbi olduğu dinin asla kabul edilmeyeceği belirtilmiştir.⁵⁸

Kur’ân ve Sünnet kaynaklı bilgilerden, “fitrat”, “hanîflik” ve “İslâm” mefhumları arasında bir mânâ ve muhteva ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. “Hanîflik”, Hz. İbrahim’in kavmine tebliğ ettiği dindi. Kur’ân’da Hanîfliğin, aslî muhtevası korunmuş fitrat dini; Hz. İbrahim’in ise, fitrat dinine uygun yaşayan bir peygamber olduğu belirtilir.⁵⁹ Hadîslerde dâ dünyaya gelen her insanın;⁶⁰ Müslümanların çocukları gibi, müşriklerin,⁶¹ Yahudîlerin ve Hristiyanların çocuklarının da fitrat üzere doğduğu anlatılır.⁶²

Yukarıda zikredilen âyet ve hadîslere dayalı tespitlerden anlaşılmaktadır ki, İslâm’a tabi olmak fitrî yaşamak; İslâm’dan uzaklaşmak fitrattan uzaklaşmak, İslâm’a muhalefet fitrata muhalefettir. Şirke dayalı bâtil dinler gibi, aslı tevhid dini olan Yahudîlik ve Hristiyanlık da tahrife uğrayarak muhteva ve tatbikat olarak önemli ölçüde fitrattan uzaklaşmıştır.

d. Ahlâka Aykırılık

Câhiliyye hayatının muhtevasında güzel ahlâka aykırı birçok fiil vardır. Kur’ân âyetlerinde, Hz. Hud’un gönderildiği Âd kavminin kendi kuvvetlerine güvenip kibirlendikleri,⁶³ Semûd kavminin bir şımarıklık içinde bulunduğu,⁶⁴ Lût kavmi içerisinde livata (hemcinsiyle cinsî münasebet) fiili işleyenler olduğu,⁶⁵ kadınlarda açık saçıklığın yaygın olduğu anlatılır ve ilk Câhiliyye devri kadınlarının

⁵³ Buhâri, Tefsir, Rûm 1.

⁵⁴ Âlu ‘İmrân 3 / 19. Tirmizî, Menâkıb 32.

⁵⁵ Mûsned I, 236; Buhâri, İmân 29.

⁵⁶ Mûsned IV, 162; Müslim, Cennet 63.

⁵⁷ Mûsned IV, 116, 233, V, 266.

⁵⁸ Âlu ‘İmrân 3 / 85.

⁵⁹ Âlu ‘İmrân 3 / 67. Beyyine 95 / 4, 5. Yûnus, 10 / 104, 105.

⁶⁰ Buhâri, Cenâiz 79, 80, 93; Müslim, Kader 22-25.

⁶¹ Buhâri, Cenâiz 92, 93; Mûsned V, 9.

⁶² Buhâri, Cenâiz 79, 80, 93; Müslim, Kader 22-25.

⁶³ Fussilet 41 / 15.

⁶⁴ Şu‘arâ’ 26 / 150-152.

⁶⁵ Şu‘arâ’ 26 / 162; A‘râf 7 / 80-81; Ankebût 29 / 28.

açılıp saçıldığı gibi açık saçık giyinilmemesi telkin edilir.⁶⁶ Yine Câhiliyye devri adetlerinden olan kadınların Kâbe'yi çıplak tavaf etmelerini Kur'ân yasaklamıştır.⁶⁷

Câhiliyye devrinde, çocuk edinmede de İslâm'ın haram kıldığı uygulamalar vardı. Bunlardan biri, asaletli evlat edinmek için bir adamın hanımını bir başka erkeğe gönderip ondan hamilelik talep etmesi, kadının hamile kaldığı anlaşılıncaya kadar kocasının ondan uzak durması, temasta bulunmamasıydı. Kadının o adamdan hamile kaldığı anlaşılınca, kocası dilerse onunla karı-koca muamelesine başlardı. Bir başka uygulama ise şuydu: En az on kişiden oluşan bir grup toplanır, bir kadının yanına girer ve hepsi de ona temasta bulunur; kadın hamile kalıp doğum yaptıktan sonra bu kişileri çağırır, çocuğu dilediğine nisbet eder, çocuğun kendisine verildiği kişi de buna itiraz edemezdi. Bu uygulamanın farklı bir şekli de şuydu: Fahişeler kapılarının üzerine bayrak diker, her isteyen bunlarla temasta bulunur; bir fahişe hamile kalıp çocuk doğursa, yine temasta bulunduğu adamlar yanına toplanır, kaifler çağrılır, fahişe, çocuğun o adamlardan birisine ait olduğunu söyler, çocuk kendisine verilen kişi de bunu reddedemezdi.⁶⁸

Yine Câhiliyye devrinde iki kız kardeş aynı nikâh altında bulunabilir⁶⁹; babanın evlendiği kadınla oğlu da evlenebilirdi.⁷⁰

e. Kabilecilik-Kavmiyetçilik

Câhiliyye devri insanında kabilecilik-kavmiyetçilik hissiyatı hâkimdi. Bu hissiyat, kabile savaşlarını, kan davalarını netice vermekteydi. İslâm, bu hissiyatı ve bunun sebebiyet verdiği neticeleri ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Allah Resûlü'nün beyanlarından, Câhiliyye insanının, bir kimseyi renginden ve ırkından dolayı tahkir edebildiği, kabileler arasında tarafgirliğin yaşandığı, 'ummiyye (körü körüne kabilecilik-kavmiyetçilik) bayrağı altında savaşların yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu hususlara dair hadîslerde Hz. Peygamber (sav), bir kimseyi renginden / ırkından dolayı aşağılamayı "Câhiliyye ahlâkı"⁷¹, kabile tarafgirliğine daveti "Câhiliyye çağrısı" olarak vasıflandırmış ve zemmetmiş⁷²; 'ummiyye bayrağı altında savaşan, asabiyet (ırkçılık) için öfkeye kapılan veya asabiyete çağırان veya

⁶⁶ Ahzâb 33 / 33.

⁶⁷ A'raf 7 / 31; Müslim, Tefsîr 25; Nesâî, Hacc 131.

⁶⁸ Buhârî, Nikâh 36; Ebû Dâvûd, Talâk 29; Müsned I, 362.

⁶⁹ İbn Mâce, Nikâh 39.

⁷⁰ Müslüm, Nikâh 7; Ebû Dâvûd, Talâk 33.

⁷¹ Buhârî, İmân 22.

⁷² Buhârî, Menâkıb 8.

asabiyete yardım edip de bu esnada öldürülen kimsenin ölümünün “Câhiliyye ölümü” olduğunu belirtmiştir⁷³.

e. Sınıf Ayrımcılığı

Câhiliyye devri insanları arasında, cinsiyet ve esaret-hürriyet anlayışına dayalı sınıf ayrımcılığı mevcuttu.

Câhiliyye anlayışında kadın alt sınıf insan olarak görülürdü. Bir erkek hanımını boşadıktan sonra, iddeti sona ermeden geri alma hakkına sahipti. Bu şekilde defalarca boşayıp ona geri dönebilirdi. Mevzu ile ilgili nâzil olan Kur’ân âyeti⁷⁴ bu uygulamayı yasaklamıştır.⁷⁵

Yine bu devirde, bir erkek ölünce, karısı üzerinde en fazla onun yakınları hak sahibi olurdu. Yakınlardan biri dilerse ölenin karısıyla evlenir, dilerse bir başkasıyla evlendirir; dilemedikleri takdirde de evlenmesine mâni olurlardı. Kur’ân âyetiyle bu uygulama da haram kılınmıştır.⁷⁶

Câhiliyye devrinde bazı kimselerin utanç duydukları için kız çocuklarını diri diri toprağa gömdüklerini anlatan âyetler⁷⁷ ve hadisler vardır. Bazı insanlarda bu anlayış ve ameliye o noktaya varmıştı ki, bir adam köpeğini besleyip büyütür⁷⁸; ancak kız olduğu için çocuğunu öldürürdü.⁷⁹ Bunun yanında bakamayacağı kaygısıyla, fakirlik endişesiyle kendi çocuğunu öldürenler de olurdu.⁸⁰

Âyet ve hadislerin lafzından anlaşıldığı üzere⁸¹, Câhiliyye devrinde insanlar hür ve köle olarak iki sınıfa ayrılmıştı. İslâm, o günün şartlarında, kölelik müessesesini o devrin bir gerçeği olarak kabul etmekle beraber, köleliği kademeli olarak kaldırmayı hedeflemiştir. Kur’ân, insanların birbirine karşı eşit olduğunu telkin ederek sınıf ayrılığına dayalı bir hayat tarzını reddetmiş;⁸² mü’minlere, köleleri

⁷³ Müslim, İmâret 53.

⁷⁴ Bakara 2 / 229.

⁷⁵ Tirmizî, Talâk 16; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, İstanbul 1413/1992, Talâk 80.

⁷⁶ Nisâ’ 4 / 19; Buhârî, Tefsîr, Nisâ’ 6, İkrâh 5; Ebû Dâvûd, Nikâh 23.

⁷⁷ Nahl 16 / 58-59; Tekvîr 81 / 8-9.

⁷⁸ **Dârimî**, *Sunenu’-d-Dârimî*, İstanbul 1413/1992, Mukaddime 1.

⁷⁹ En’âm 6 / 151. Nahl 16 / 58-59; Tekvîr 81 / 8-9.

⁸⁰ En’âm 6 / 151.

⁸¹ Nisâ’ 4 / 92, 135; Mâide 5 / 89; Yûnus 10 / 19. Hucûrât 49 / 13; Mücâdile 58 / 3; Beled 90 / 13; Buhârî ‘Itk 1, 15; Müslim, ‘Itk 24, Eymân 40; Ebû Dâvûd, ‘Itk 13, Harâc 14.

⁸² Nisâ’ 4 / 135; Hucûrât 49 / 13; Yûnus 10 / 19.

hürriyetlerine kavuşturmayı telkin etmiştir.⁸³ Hz. Peygamber de (sav) hadisleri ve kendi uygulamaları ile kölelere iyi davranmayı ve köle azadını teşvik etmiştir.⁸⁴

f. Hukuk Tanımazlık

Câhiliyye insanında hak / hukuk anlayışı yer edinmemişti. Kur'ân'da anlatılan ilk hakka tecavüz hâdisesi, Hz. Âdem'in iki oğlundan birinin diğerini öldürmesidir.⁸⁵ Bunun yanında Kur'ân, Hz. Hud'un gönderildiği Âd kavminin, inatçı bir zorbanın emrini tutup ardından gittiklerini,⁸⁶ memleketlerinde azgınlık ve fesadı arttırdıklarını;⁸⁷ yine Semûd kavminin fesat çıkardığını anlatır.⁸⁸

Câhiliyye devrinde bir kimse suç işlediğinde, mensup olduğu kabileye göre muamelede bulunulurdu. İşlenen bir suç için kimisi en ağır cezaya çarptırılırken, kimisinin cezası hafifletilirdi.⁸⁹ Kur'ân bu adaletsizliği "Câhiliyye hükmü" olarak vasıflandırır ve bunun terkedilerek Allah'ın hükmü ile (adaletle) hükmedilmesini emreder.⁹⁰

Câhiliyye insanı kan davası güderdi. Hz. Peygamber (sav), bu hukuksuzlukla ilgili Veda Hutbesinde, cinayetinden herkesin şahsının mesul olduğunu belirtmiş ve Câhiliyye devrinden kalan bütün kan davalarının terkedildiğini belirtmiştir.⁹¹

Hadis rivayetlerinden, Câhiliyye devrinde hukuk tanımazlık ve hakka tecavüz örnekleri olan hırsızlık, yağmacılık, cinayet fiillerinin de yaygın olduğunu anlamaktayız.⁹²

g. Maddecilik ve Sömürgecilik

Câhiliyye devri insanı maddeci ve sömürgeci bir zihniyete sahipti. Hadis rivayetlerinde, halkın arasından, Câhiliyye bâkiyesi ihtirasların sevkiyle küçük menfaatler için bile Hz. Peygamber'e (sav) saygısızlık eden bedevîlerin çıktığına,⁹³

⁸³ Nisâ' 4 / 92; Mâide 5 / 89; Mücâdile 58 / 3; Beled 90 / 13.

⁸⁴ Buhâri 'Itk 1, 15; Müslim, 'Itk 24, Eymân 40; Ebû Dâvûd, 'Itk 13, Harâc 14; İbn Hişâm, I, s. 199-200.

⁸⁵ Mâide 5 / 27-31.

⁸⁶ Hûd 11 / 59.

⁸⁷ Hicr 15 / 11-12.

⁸⁸ A'raf 7 / 74; Şu'arâ' 26 / 151-152.

⁸⁹ Ebû Dâvûd, Diyât 1, Akdiyye 10; Nesâi, Kasâme 7.

⁹⁰ Mâide 5 / 50.

⁹¹ Tirmizî, Fiten 2, Tefsîr 2; Müslim, Hacc 194.

⁹² Buhâri, hudûd 44; Müslim, Hacc 147.

⁹³ Buhâri, Edeb 95, Menâkıb 25; Müslim, Zekât 142.

İslâm'ı kabul hususunda Hz. Peygamber'le (sav) pazarlığa kalkışanlar olduğuna dair örnekler vardır.⁹⁴

Faizcilik Câhiliyye'de bir sömürtü şekliydi. Kur'ân'da, faizin haram olduğu ifade edilmiş⁹⁵; Hz. Peygamber (sav), hadislerinde faizden nehyetmiş⁹⁶, Vedâ hutbesinde ashabına, Câhiliyye devrinden kalan bütün faizlerin kaldırıldığını, terk edileceğini ve alınmayacağını; faize verilen paranın sadece sermaye kısmını, yani aslını alacaklarını; böylece ne zulüm ve haksızlık etmiş ve ne de zulme ve haksızlığa uğramış olacaklarını, beyan etmiştir.⁹⁷

Kur'ân âyetlerinden, Câhiliyye devrinde, kazanan için haksız kazanç, kaybeden için ziyana sebep olan ve İslâm'da haram kılınan kumarın da yaygın olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁸

h. Sağlıksız Yaşama

Câhiliyye devri insanı sağlıksız yaşıyor, birçok pis şeyi yiyip içiyor, bazı temiz yiyecekleri de kendilerine haram sayıyordu.⁹⁹ Kur'ân'da, Müslümanlar, pis yiyeceklerden sakındırılmış; leş, akıtılmış kan ve domuz eti haram kılınmıştır.¹⁰⁰ Bazı hayvanların yenmesini yasaklayan hadis rivayetlerinden de, Câhiliyye insanının parçalayıcı vahşi hayvanları, pençeli vahşi kuşları, kedi ve köpekleri, ehlî eşekleri vs. yedikleri anlaşılmaktadır.¹⁰¹ Müslüman olduktan sonra dahi bazı kimselerin Câhiliyye bâkiyesi alışkanlıklarından dolayı yollara, insanların gölgelendikleri ağaçların altına,¹⁰² durgun sulara abdest bozdukları,¹⁰³ içlerinden idrarını mescidin içine akıtan¹⁰⁴ ve duvarlarına tükürenler çıktığı da hadis rivayetlerinde geçen sağlıksız ve pis yaşama bâkiyesi örneklerdendir.¹⁰⁵

İnsan sağlığına zararlı olan, sarhoşluk veren ve İslâm'da haram kılınan şarap da Câhiliyye hayatının bir parçasıydı.¹⁰⁶

⁹⁴ İbn Hişâm, 4, 131-33.

⁹⁵ Âlu 'İmrân 3 / 130.

⁹⁶ Müslim, Musâkât 105; Ebû Dâvûd, Buyû' 4; Tirmizî, Buyû' 2; İbn Mâce, Ticârât 58.

⁹⁷ Tirmizî, Fiten 2, Tefsîr 2; Müslim, Hacc 194; Ebû Dâvûd, Buyû' 5.

⁹⁸ Mâide 5 / 90-91.

⁹⁹ Ebû Dâvûd, Et'ime 31.

¹⁰⁰ En'âm 6 / 145.

¹⁰¹ Ebû Dâvûd, Et'ime 33.

¹⁰² Müslim, Tahâret 68.

¹⁰³ Müslim, Tahâret 94-96.

¹⁰⁴ Müslim, Tahâret 98.

¹⁰⁵ Müslim Mesâcîd 52.

¹⁰⁶ Mâide 5 / 90-91.

Câhiliyye’de, kocası ölen bir kadının matem tutma şekli de o devir insanın sağlık hususunda ne kadar itinasız olduğunu gösteren bir örnektir: Kocasını ölen bir kadın hücreğine çekilir, bir yıl boyunca yıkanmaz, tırnak kesmez, hiçbir temizliğini yapmaz; bir yıl sonra çok berbat bir görüntüyle insanların içine çıkardı.¹⁰⁷

3. Hadislerde Câhiliyye’ye Rücû Temayülüne Karşı Nebevî İkazlar ve Tedbirler

Hz. Peygamber (sav) hayattayken, Câhiliyye’den yeni çıkmış İslâm toplumu içerisinde bir geriye dönüş (irtica) temayülü taşıyan fertler ve kesimler bulunuyordu. Bilhassa bedevîlerde bu meyil daha belirgindi. Allah, Kur’ân’da bu tehlikeyi Hz. Peygamber’e (sav) şöyle haber veriyordu: “Bedevîler: ‘Biz iman ettik.’ derler. De ki: ‘Siz iman etmediniz; ancak, boyun eğdik, deyin. İman henüz sizin kalbinize girip yerleşmemiştir.’”¹⁰⁸

Câhiliyye’ye ait bâtil itikadları, anlayışları, fıtrata, ahlâka, hukuka aykırı fiilleri ve devrin müesses düzenini kaldıran Allah’ın Resûlü, mü’minler içerisinde bazı kimse ve kesimlerin Câhiliyye’ye dönüş meyli ve bunun gerçekleşme ihtimaline karşı, muhataplarını farklı zamanlarda ikaz etmiş, sakındırmış; irtica tehlikesine karşı tedbir almıştı.

Câhiliyye sünnetini (hayat tarzını) arayanları Allah’ın buğz ettiği kimseler arasında sayan¹⁰⁹ Resûlullâh, Vedâ Haccında mü’minleri; “... Dikkat ediniz! Benden sonra sakın sapkınlık, kâfirlik hâline dönmeyiniz ve birbirinizin boynunu vurmayınız...” sözleriyle uyarıyordu.¹¹⁰ Hadiste geçen, “... فلا ترجعوا بعدي ضلالا / كفارا...”: “... Sapkınlık, kâfirlik hâline dönmeyiniz...” telkini, İslâm’ı kabul eden kimselerin Câhiliyye’deki kâfirlik hâline dönerek “irticat”ta bulunmamalarını ifade ve ihtiva etmekle beraber¹¹¹, lafız, mevzu ile ilgili hadislerin bütünlüğü çerçevesinde değerlendirildiğinde itikad, anlayış, amel, tatbikat açısından Câhiliyye’ye ait her türlü “rücû”yu / “irtica”yı ihtiva ettiği hükmüne varmak mümkündür. Aşağıda sıralanan örnekler Câhiliyye’ye rücûun muhtevasını da ortaya koymaktadır:

¹⁰⁷ Buhârî, Talâk 46, 47, 50, Cenâiz 31; Müslim, Talâk 58.

¹⁰⁸ Hucûrât 49 / 14.

¹⁰⁹ Buhârî, Diyât 5.

¹¹⁰ Buhârî, Edâhi 5, Fiten 8, Diyât 2; Müslim, İmân 66, Kasâme 29; Tirmizî, Fiten 28; Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Nesâî, Tahrim 28; Müsned V, 37, 49, 68.

¹¹¹ Bedruddîn el-‘Aynî, ‘Umde’tu’l-Kâri Şerhu Sahîhi’l-Buhârî, Beyrût 1421/2001, XIV, 282; es-Sindi, Ebu’l-Hasen Nüreddin, Hâşiyetu Musnedi’l-İmâm Ahmedî’bni Hanbel, Katar 1428 / 2008, XI, 346.

Hız. Peygamber (sav) Vedâ Hutbesinde, İslâm'ın yasakladığı Câhiliyye uygulamalarını sıralayıp kadınlara iyi davranmayı vasiyet ettikten sonra şu ikazda bulunmuştu: "... Haberiniz olsun; şeytan şu beldenizde ebediyen kendisine tapılmayacağını anlamıştır. Fakat sizin önem vermediğiniz şeylerde ona uyma devam edecek; bu da onu memnun edecektir..."¹¹²

Allah'ın Resûlü, bir hadîsinde Câhiliyye davası güdenler hakkında şöyle demişti: "... Kim Câhiliyye dâvâsı güderse, o cehennem odunlarından biridir." Kendisini dinleyenlerden birisi: "Ey Allah'ın Resûlü! O kimse namazını kılar, orucunu tutarsa?.." diye sorunca, Hız. Peygamber (sav) şöyle cevap vermişti: "Evet, namaz kılsa, oruç tutsa da!..."¹¹³

Bir gün, önceden düşman iki kabile iken Hız. Peygamber'in (sav) rehberliğinde güçlü sevgi bağlarıyla birbirine bağlanmış olan Evs ve Hazrec'den bazı kimseler dostane bir şekilde sohbet ettikleri sırada, Müslümanların bu birlik ve beraberliğini kıskanan bir yahudi, iki kabilenin eski rekabetlerini hatırlatan bazı şüirlerle onları tahrik etmişti. Tarafların silâha sarılarak dövüşmek üzere harekete geçtiklerini öğrenen Hız. Peygamber (sav), onlara şöyle hitap etti: "Ey müslüman topluluk! Allah'tan korkun! Ben aranızda bulunuyorken, Allah sizi İslâm'a kavuşturmuş, onunla müşerref kılmış, Câhiliyye zihniyetinden kurtarmış, küfürden uzaklaştırmış ve sizi birbirinize dost kılmışken nasıl oluyor da yine Câhiliyye davasıyla birbirinize düşebiliyorsunuz!"¹¹⁴ Ensar ve muhacir iki grup arasında meydana gelen benzer bir tartışma üzerine de şöyle demişti: "Şu Câhiliyye çılgınlığını bırakınız! O ne kötü şeydir!"¹¹⁵ Allah'ın Resûlü, yine bir tartışma sırasında Bilâl-i Habeşî'ye "kara kadının oğlu" diye hakaret eden Ebû Zer el-Gıfârî'ye de, "Onu, annesinin renginden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen, kendisinde hâlâ Câhiliyye ahlâkı kalmış bir kimsesin."¹¹⁶ Câhiliyye'nin, o devir insanının İslâm'a girmesiyle ortadan kalkmadığını ifade eden bir hadîsinde ise: "Ümmetimin içinde Câhiliyye döneminden kalma, tamamen terk edemeyecekleri dört âdet vardır:

¹¹² Tirmizî, Fiten 2, Tefsîr 2; Müslim, Hacc 194.

¹¹³ Tirmizî, Emsâl 3.

¹¹⁴ İbn Hişâm, I, 555-556.

¹¹⁵ Buhârî, Menâkıb 8.

¹¹⁶ Buhârî, İmân 22.

Asâletleriyle övünmek, başkalarının soyuna dil uzatmak, yıldızları vesile edinerek yağmur beklemek, ölünün arkasından yüksek sesle ağlamak.” demiştir.¹¹⁷

4. Risalet Devri ve Sonrası Câhiliyyeye Rücû Teşebbüsleri

Allah’ın Kur’ân’da Peygamber’ini bilgilendirdiği ve O’nun da insanları uyardığı “irtidat ve irtica (İslâm’dan dönme) hareketi”¹¹⁸, daha Allah’ın Resûlü hayattayken baş göstermişti. İlk irtidat hareketi, Yemen’de Esved el-Ansi tarafından başlatıldı.¹¹⁹ Hz. Peygamber (sav) Yemen’deki valilerine ve Müslümanlara talimat vererek hâdisenin üstüne gidilmesini istedi ve yapılan müdahale ile tehlike bertaraf edildi.¹²⁰

Allah’ın Resûlü hayattayken irtidat hareketi başlatan bir diğer kişi olan Müseyleme, Hanifeoğulları temsilcileriyle birlikte Medine’ye gelerek Hz. Peygamber’le (sav) görüşmüş, İslâm’ı seçmişti. Müslüman olduktan bir müddet sonra peygamberlik iddiasında bulunarak irtidat etti.¹²¹

Hz. Peygamber’in (sav) vefatından sonra çeşitli kabileler hilâfete talip olmuştu. Bu sırada kavmiyetçilik ruhu ve kabilecilik duyguları da yeniden uyanmaya başladı. Ensar Kureys’ten çekinmekte; muhacirler, halifelik başkalarında kalırsa durumlarının ne olacağını gizlice görüşmekte; Medineli Evs ve Hazrec kabileleri de birbirinden korkmaktaydı. Mekke’de ise Kureys’in çeşitli kolları arasında rekabet duygusu ortaya çıkmıştı. Hz. Ebu Bekr’in halife seçilmesi de Haşimoğullarını gücendirmiş; Hz. Ali birkaç ay biat etmemişti. Ayrıca Ebu Süfyan, Hz. Ebû Bekr’e karşı Hz. Ali’yi tahrike çalışmıştı.¹²² Bu durumu gören diğer kabileler ise, ümitsizliğe düşmüş, hilafet hususundaki emellerini kaybettiklerinden, çoğu Hz. Ebu Bekr’in idaresine boyun eğmeyip isyan etmiş ve bir nevi zorla alınan haraç zannettikleri zekâtı da vermemişlerdi. Bu isyanlar aynı zamanda, Arapların, liderleri Hz. Peygamber’in (sav) vefatından sonra herhangi birisinin O’nun yerini tutamayacağına inanmaları ve din vasıtasıyla hürriyetlerini gasp etmiş ve kendilerini

¹¹⁷ Müslim, Cenâiz 29.

¹¹⁸ “İrtidat ve irtica hareketi” isimlendirmesine örnekler için bkz. Hurç, Ramazan, “Hz. Ebu Bekir Döneminde Bağımsızlık Hareketleri (İrtidat ve İrticâ)”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 3, yıl: 1998, s. 33, 44; Hizmetli, Sabri, “Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 39, sayı: 1, yıl: 1999, s. 42, 45, 49, 50.

¹¹⁹ İbnu’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, Beyrût 1407/1987, II, 202; Taberî, *Târîhu’r-Rusul ve’l-Mulûk*, Mısır, 1326, III, 189.

¹²⁰ İbnu’l-Esir, *Kâmil* II, s. 202; Taberî, *Târîh* III, 215-220.

¹²¹ İbn Hişâm, *Sire* IV, 170; İbnu’l-Esir, *Kâmil* II, s. 205.

¹²² Taberî, *Târîh* III, 202.

hâkimiyeti altına almış gördükleri Kureyş idaresinden de hoşlanmamaları sebebiyle çıkmıştı.¹²³

Yukarıda zikredilen hâdiselerin yanı sıra, Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra da yalancı peygamberler çıkmaya devam etti. Müseyleme gibi, Esedoğullarının kâhini Tuleyha b. Huveylid de peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktı. Tuleyha'ya kavmiyle beraber Tayy, Gavs ve bunlara bağlı müttelik kabileler ile Gatafanlılar da tabi oldu. Bunun yanı sıra Benî Âmir, Suleym ve Benî Temîm kabilelerinden, Bahreyn, Ummân, Mehre, Yemen, Hadramût ve Kindelilerden irtidat edenler oldu. Hz. Ebu Bekr isyancıların üzerine ordular göndererek bu irtidat ve irtica hareketlerini bastırdı.¹²⁴

Bütün bu ihtilâflar ve mücadeleler, siyasî açıdan Câhiliyye bâkiyesi anlayış ve hissiyatın bir mahsulü olarak ortaya çıkarken; itikadi açıdan da bazı bid'atların ve bâtil fırkaların doğmasına ve Câhiliyye zihniyetinin yer yer hayat bulmasına sebep olmuştur.

5. Tarihi Seyirde Câhiliyye'ye Rücu ve Yaşayan Câhiliyye

İslâm'ın tebliğinden günümüze, tarihi seyri ve vuku bulan hâdiseleri bir bütün olarak değerlendirdiğimizde aşağıdaki tespitleri yapmak mümkündür: İslâm'ın tebliği, zamanla müessesleşmesi, idarî ve siyasî hâkimiyetini tesisi ve gerçekleşen fetihler, genişleyen Müslüman coğrafyada Câhiliyye hükümrânlığına son vermiştir. Ancak tarihî seyirde, câhilî anlayış ve hayat tarzları, İslâm'ın kâmil mânâda anlaşılıp hayata geçirilemediği Müslüman kitlelerde kısmen, İslâm'ın tebliğinin ulaşamadığı veya nüfuz sahası dışında kalan coğrafyalarda ise tamamen varlığını sürdürmüştür. İslâm'ın itikadî, amelî, iktisadî ve siyasî olarak zayıfladığı, bunun mukabilinde İslâm'a muhalif anlayış, inanç, hissiyat, kuvvet, cereyan ve teşekküllerin insanlığın gidişatına ve hayatın akışına hükmettiği devir ve coğrafyalarda ise, Câhiliyye'nin hâkimiyetini yeniden tesis ettiğini söyleyebiliriz.

Tarihî seyir içerisinde İslâm coğrafyasında, Hz. Osman'ın hilafetinin son yıllarında, Hz. Ali'nin hilafeti müddetinde, Emevi saltanatı devrinde ve takip eden tarihî vetirede vukua gelen kabilecilik, kavmiyetçilik ve iktidar mücadelesine dayalı

¹²³ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, Trc, İsmail Yiğit; Sadrettin Gümüş, İstanbul 1987, II, 14-15.

¹²⁴ İbnu'l-Esir, Kâmil II, s. 206-237; Taberî, Târih III, 227-261.

tarafgirlik ve boy, beylik ve devletler arasındaki dâhilî muharebeler, câhilî anlayış veya inanışların nüksetmesi veya İslâmî muhtevaya dair bazı esas ve teferruatın yanlış tevil ve tesisiyle ortaya çıkan bâtil cereyanlar ve teşekküller, Câhiliyye'nin İslâmî tarihin akışı içerisinde zaman zaman kısmî ve mahdut bir hayatiyet kazandığını gösteren örneklerdir.

Tarihî vetirede, Câhiliyye'nin hâkim olduğu İslâm nüfuz coğrafyası dışından, Müslüman muhit ve devletlere yönelik İslâm muhalifi kuvvet, devlet ve ittifakların istilâ, işgal ve istimlâk hareketlerinin bir nevi Câhiliyye hâkimiyetini de beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür. On ikinci ve on üçüncü asırda yaşanan Haçlı, on üçüncü asırda yaşanan Moğol ve yirminci asırda yaşanan Komünist rejim istilâları, İslâm coğrafyasındaki kısa süreli Câhiliyye hâkimiyeti, on dokuzuncu asırdan başlayıp günümüzde devam eden emperyalist istilâ, saldırı ve istimlâkler ise uzun süreli Câhiliyye hâkimiyeti örneklerindedir.

Yukarıda sıralanan tespitler, Hz. Peygamber (sav) devrinden günümüze tarihî seyir içerisinde, Câhiliyye bâkiyesi birtakım anlayış, inanç ve amelîyelerin bazı kitlelerde ve fertlerde nüksederek, bazı coğrafya ve kitlelerde ise müessese, teşekkül, sosyal ve siyasî yapılanma şeklinde kesintisiz olarak varlığını devam ettirdiğini göstermektedir. Her devre has Câhiliyye anlayış ve tatbikatı olmuştur ve cahilî zihniyet ve hayat tarzı, devirden devire vasıta, usûl ve şekil değiştirerek kendini yenilemiştir.

Eserlerinde, yukarıda yer verilen tespitleri teyid edici izahlara yer veren ve tarihî seyirde “yaşayan Câhiliyye”den bahseden ilim ehli ve mütefekkirler olmuştur. Meselâ; yirminci asır Câhiliyyesini işleyen bir eser kaleme alan Muhammed Kutub, Câhiliyye'nin kendini modernize ederek varlığını devam ettirdiği kanaatini ortaya koymuştur.¹²⁵

Câhiliyye'nin tarihî seyir içerisinde bazen bâkiyeler hâlinde intikal ederek, bazen kitlelerde nüksederek, bazen de hayatın akışına hükmederek varlığını devam ettirdiği tespitinden hareketle, içinde bulunduğumuz post-modern çağda yaşanan/yaşayan bir Câhiliyyeden bahsetmek de mümkündür. Bilim ve teknolojinin oldukça ileri bir seviyede bulunduğu post-modern çağda, “cehl” kelimesine yüklenen mânâ ve muhtevadan biri olan “bilgisizlik”ten bahsetmek pek mümkün değilse de bazı ilim ehlince “cehl”in mânâ ve muhtevası olarak tespit edilen “zulüm”

¹²⁵ Bkz. Muhammed Kutub, *Câhiliyyetu'l-Karni'l-İşrîn*, Kâhire, 1412/1992.

ve “vahşet”in, Câhilî hayat tarzının tezahürleri olarak varlığını devam ettirdiğini söylemek mümkündür. Post-modern çağ güç odakları, bazı bilimsel ve teknolojik gelişmeleri zulüm ve vahşete vasıta kılmanın yanında, Câhiliyye tezahürlerinden olan insan ve varlığın fıtratına müdahale / fıtratı tahrip veya değiştirme teşebbüslerinde de bulunabilmektedirler. Günümüzde varlığını devam ettiren veya icad edilen bâtıl veya muharref itikadları, ahlâka aykırı hayat tarzlarını, ırk ve sınıf ayrımcılığı gibi câhilî anlayış ve tatbikatı da “yaşayan cahiliye” mefhumuna dâhil etmek mümkündür.

Sonuç

“Câhiliyye” tabiri, Kur’ân ve hadislerde Arapların İslâm’dan önceki inanç, anlayış, tavır, davranış ve muamelelerini ifade etmek için kullanılmıştır. Câhiliyye devri bir bütün olarak ele alındığında bu devre, sapmaların, vahşetin ve zulmün hâkim olduğu görülür. Hz. Peygamber (sav) hadislerinde, Cahiliyenin varlığını sürdürmesini ve Müslümanların Câhiliyye anlayışına veya hayat tarzına dönme ihtimali ve temayülünü bir mesele olarak görmüş ve bu meselenin halline yönelik birtakım ikazlarda bulunmuş ve tedbirler almıştır.

Hz. Peygamber’in (sav) insanları sakındırdığı “irtidat ve irtica hareketleri” daha kendisi hayattayken baş gösterdi. Allah’ın Resûlü, valilerine ve Müslümanlara talimat vererek hâdisenin üstüne gidilmesini istedi ve yapılan müdahaleler ile tehlike bertaraf edildi. İslâm’ın ilk halifesi Hz. Ebu Bekr de, hilafeti döneminde baş gösteren irtidat ve irtica hareketlerini bastırdı.

Hz. Peygamber’in (sav) vefatını müteakip İslâm coğrafyasında yaşanan ihtilâf ve mücadeleler, siyasî açıdan Câhiliyye bâkiyesi anlayış ve hissiyatın bir mahsulü olarak ortaya çıkarken; itikadî açıdan da bazı bid’atların ve bâtıl fırkaların doğmasına ve Câhiliyye zihniyetinin yer yer hayat bulmasına sebep olmuştur. Tarihî seyirde ise, câhilî anlayış ve hayat tarzları, İslâm’ın kâmil mânâda anlaşılıp hayata geçirilemediği Müslüman kitlelerde kısmen, İslâm tebliğinin ulaşamadığı veya nüfuz sahası dışında kalan coğrafyalarda ise tamamen varlığını sürdürmüştür. Bu tespitten hareketle, içinde bulunduğumuz post-modern çağda da yaşayan bir Câhiliyye’den bahsetmek ve bazı ilim ehlince “cehl”in mânâ ve muhtevası olarak tespit edilen

“zulüm” ve “vahşet”in Câhilî hayat tarzının tezahürleri olarak varlığını devam ettirdiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, *Musnedu Ahmedi'bni Hanbel*, İstanbul, 1413/1992.
- Bedruddîn el-'Aynî, *'Umdet'u'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrût 1421/2001.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul, 1413/1992.
- Cevherî, İsmâ'îl b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğati ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, Beyrût 1990.
- Cevherî, İsmâ'îl b. Hammâd, *Tâcü'l-Arûs*, Kuveyt 1413/1993.
- Dârimî, 'Abdullâh b. 'Abdurrahmân, *Sunenu'd-Dârimî*, İstanbul 1413/1992.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, İstanbul, 1413/1992.
- Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed, *el-Medînetü'l-Fâzıla*, Beyrût 1986.
- Fayda, Mustafa, *“Câhiliyye”, DİA*, İstanbul 1993.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, b.y.y. 1399/1979.
- Goldziher, Ignaz, *Muslim Studies*, Translate: C. R. Barber-S. M. Stern, Chicago ts.
- Hasan İbrahim Hasan, *Siyasât-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, Trc.: İsmail Yiğit ve Sadrettin Gümüş, İstanbul 1987.
- Hizmetli, Sabri, *“Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri”*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 39, sayı: 1, yıl: 1999.
- Hurç, Ramazan, *“Hz. Ebu Bekir Döneminde Bağımsızlık Hareketleri (İrtidat ve İrticâ)”*, Frat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 3, yıl: 1998.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Tanrı ve İnsan*, Trc., M. Kürşad Atalar, Pınar Yay., İstanbul, 2012.
- İbnu 'Abdilber, Ebû 'Ömer Cemâluddîn Yûsuf, *et-Temhîd*, Tıtvân 1987.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasen 'İzzuddîn 'Alî, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Beyrût 1407/1987.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed, *Ravdatu'l-'Ukalâ' ve Nuzhetu'l-Fudalâ'*, Beyrût 1397/1977.
- İbn Hişâm, Ebû Mihammed Cemâluddîn 'Abdumelik, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Beyrût, 1420.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, İstanbul, 1413/1992.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Kâhire ts.

Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, İstanbul, 1413/1992.

Muhammed Kutub, *Câhiliyyetu'l-Karni'l-İşrîn*, Kâhire 1412/1992.

Müslim b. Haccâc el-Kuseyrî en-Nisâbüri, *Sahîhu Müslim*, İstanbul, 1413/1992.

Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, İstanbul, 1413/1992.

Râğıb el-İsfehânî, *el-Mufredât fi Çarîbi'l-Kur'ân*, b.y.y. ts.

Sindî, Ebu'l-Hasen Nüreddîn, *Hâşiyetu Musnedi'l-İmâm Ahmedî'bni Hanbel*, Katar, 1428/2008.

Taberî, İbnu Cerîr, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, Mısır 1326.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *Câmi'u't-Tirmizî*, İstanbul, 1413/1992.

Zevzenî, Ebû Âbillâh Huseyn, *Şerhu'l-Mu'allakât*, Beyrut ts.